

Владимир Вукашиновић¹

Православни богословски факултет, Београд – Србија

КАТИХИЗИС КИРИЛА ЖИВКОВИЋА КРКА Рс № 47

Апстракт: Ова студија обрађује Катихизис пакрачког епископа Кирила Живковића. Пошавши од опште историје жанра, па преко библиографске анализе самога Кирила и његовог дела, у њој се показује да је Катихизис КРКА Рс № 47 један од најмлађих сачуваних споменика класичне светоотачке, исихастичко-светогорске традиције, који је настао у времену када је ово предање увелико било напуштано од стране ауторових савременика. О томе убедљиво говори превод Кириловог дела који овде објављујемо заједно са историјским и богословским коментарима његових формативних елемената.

Кључне речи: Катихизис, исихазам, Свети Сава, манастир Крка, Свете тајне, црквене заповести.

О ближем садржају овог катихизиса, који отвара многа важна питања, није до сада речено ништа.²

Катихизиси код Срба у 18. веку представљају специфичну област богословског интересовања која још увек није добила заслужену пажњу³. Било да су их писали иностранци, било домаћи аутори, било да су остали у рукопису, или да су штампани, катихизиси, спадајући у ред доктринарно-формативних штива, не могу да буду запостављењи у истраживању развоја богословске мисли једног народа. Пре но што пређемо на Катихизис Кирила Живковића, погледајмо како се ова врста богословског литерарног жанра развијала кроз историју.

КРАТКА ИСТОРИЈА КАТИХИТИСА КАО БОГОСЛОВСКОГ ЖАНРА

Катихеза као технички термин⁴ означава вербалну верску поуку, најчешће у форми питања и одговора⁵. Са тог вербалног, динамичког и дијалошког аспекта појам лагано прелази на књигу са таквим истим упутствима. Катихизиси, као засебне књиге и текстови, као помоћна средства у процесу верског поучавања, представљају релативну новину у историји катихизације верних. Текстови катихетског садржаја на

1 vladavuk@gmail.com

2 Боривој Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, (у) *Љетопис двије хиљаде осме*, СКД „Просвјета“, Загреб 2008, 179-220, 182-3.

3 Најопширнија досадашња анализа овог питања је: В. Вукашиновић, *Српско барокно богословље: Библијско и светојатинско богословље у Карловачкој митрополији XVIII века*, Београд-Краљево-Нови Сад 2008.

4 Сам глагол *κατηχεω* има значења: оглашавати, саопштавати широком аудиторijuму, гласно поучавати.

5 Thomas Aquinas, *The Catechetical Instructions*, St. Thomas in history of Catechesis. <<http://www.ewtn.com/>>

Истоку и на Западу настају од раних дана живота Цркве. Најпознатији примери су, свакако, Дидахи, дела Оригена, Августина, Амвросија Миланског, Кирила Јерусалимског, Григорија Ниског, Јована Златоустог, Теодора Мопсуестијског и многа друга. Начин на који се организује градиво у класичним катихизисима утемељио је Августин у свом делу *Енхиридион о Вери, Нади и Љубави*⁶ (око 421. године), насталом на основу питања Лаврентија Римљанина. Августин је у њему преузео класичну схему врлина: вера, нада, љубав, коју је установио апостол Павле (1 Кор. 13,13). Таква врста поделе грађе постаје стандардни садржај катихизиса по коме је био компонован највећи број катихетских приручника. Треба напоменути да је Символ вере, у оквиру одељка о вери, Исток тумачио на Никеоцариградском, а Запад најчешће на тзв. Апостолском предлошку⁷. Августин је значајан и због тога што је у свом делу *О обучавању оглашених* (399-400) препоручио дијалогски метод настава као најпримеренији⁸. Ту се Августин директно наслања на теологију св. апостола Петра (1 Пет. 3,15).

Почеци оваквог преношења знања виде се, по једним ауторима, у пракси немачких цркава које су настајале у доба Карла Великог. Тада је, приликом покрштавања германских племена, Карло Велики, на савет свог дворског англосаксонског духовника и саветника Алкуина, аутора познатог дела, *Disputatio puerorum per interrogationes et responsiones*, VIII век, наредио да сваки крштени мора да зна напамет Оче наш и Символ вере⁹. Са појавом интензивнијег крштавања деце, настоји се да она буду научена истим стварима, а обавеза поучавања деце прелази на кумове. Сада кумови морају да знају напамет те основне верске текстове и да њима науче децу, што је био и предуслов за кумство.

Посебно је значајан утицај Свете тајне исповести на формирање садржаја катихизиса. Када се усталио систем редовне годишње исповести, IV латеранским концилом 1215. године, појавила се потреба да се општи текстови, који су до тада учени напамет, прошире новим, који би послужили као помоћ у препознавању и исповедању грехова. Тако у њихов број улази и листа грехова и њима супротних врлина. Уз то, појављује се и Декалог као својеврсни подсетник и норматив за исповест. Овом списку придодате су и катихетске беседе које су говорене као својеврсно тумачење текстова, посебно у временима предвиђеним за исповедање, као што је био Велики пост. У то време се и молитва *Здраво Марија* уноси у списак и постаје равноправна са прва два текста. На тај начин катихизиси постају и врста практичне основе за духовни живот, за проверу савести¹⁰.

Сам термин *катихизис* први пут се помиње 1528. године када протестантски теолог Андреас Алтамер објављује *Catechismus in Frag und Antwort*¹¹. Лутер је био

6 S. Aurelii Augustini, *Enchiridion de Fide, Spe et Charitate liber unus*. OPERA OMNIA, PL 40.

7 J. Pelikan, *Credo – Historical and Theological Guide to Creeds and Confessions of Faith in the Christian Tradition*, Yale–London 2003, 161.

8 М. Корзо, *Украинская и белорусская катехетическая традиция конца XVI–XVIII вв.: становление, эволюция и проблема заимствований*. Москва 2007, 5-6.

9 М. Корзо, *наведено дело*, 6.

10 После IV латеранског концила 1215. године у катихизисе се убацују и Свете тајне; различите категорије греха: смртни, туђи и они против Духа Светога (Мт. 12,31-32); пет телесних чула; каталози врлина: три богословске (1 Кор. 13,13), четири главне (Прем. 8,7) и три јеванђелске (Мт. 19,21); дела милости душе и тела (Мт. 25,34-36); блаженства (Мт. 5,3-11); дарови (Ис. 11,2-3; Рим. 12,3-9) и плодови Духа Светога (Гал. 5,22-2), као и Заповести Новог завета (Мт. 22,37-40). (М. Корзо, *наведено дело*, 12) Од XIII века улази са папом Урбаном IV и англески поздрав *Здраво Марија* у обавезно катихетско штиво (М. Корзо, *наведено дело*, 9).

11 М. Корзо, *наведено дело*, 7.

незадовољан верским знањем по школама свога времена. Он је желео приручник који ће бити једноставан, прецизан, јасан – лак за учење напамет и разумевање¹². Због тога је написао априла 1529. године *Велики* или *Немачки катихизис* – који није био намењен широким слојевима, него ужим интелектуалним и образовним круговима. Јула исте године издао је свој *Енхиридион* (приручник) – *Мали катихизис*. Написано у форми питања и одговора, ово дело тумачи три основна текста: Декалог, Апостолски симбол и Оче наш. Касније ће овом тексту бити додата још и поглавља о Крштењу, Вечери Господњој и Исповести. Жан Калвин је 1536. године написао на латинском први женевски катихизис *Catechismus Genevensis prior*, који је 1541. године објављен на француском језику у форми разговора свештеника и детета, односно у форми питања и одговора¹³. Оваква је форма катихизиса утицала је на касније реформатске катихизисе по свој Европи. *Хајделбершким катихизисом* из 1563. године добијамо треће стандардно исповедање вере и катихизис за протестанте. Све ово наведено показује да почетком XVI века катихизис доживљава поновно рођење: ако се у средњовековној Цркви под катихизисом» подразумевало, на првом месту, усмено поучавање, то га је реформација претворила у књигу; а ширење штампарства ову књигу је учинило доступном не само црквеној елити¹⁴.

Римокатолички катихизиси настају као одговор на дела протестаната. То, на првом месту, важи за катихетско дело језуите Петра Канизија (1521–1597). Године 1555. он је анонимно, на латинском, а 1556. у Келну на немачком језику, издао свој познати катихизис – *Summa doctrinae christianae per quaestiones tradita et in usum christianae pueritiae nunc primunt edita* – у форми питања и одговора, са око 2000 библијских цитата и 1200 позивања на отачке текстове. Ова књига има преко 130 издања. Постоје три верзије Канизијевог *Катихизиса*. *Први, већ поменути, Велики катихизис*, *Кратки* из 1556. и *Средњи* из 1558. године¹⁵. Скраћивања су, у ствари, представљала прилагођавања текстова млађим читаоцима.

У распореду грађе Канизијевог катихизиса Свете тајне претходе Декалогу. То је типично антипротестантски став. Само уз помоћ благодати (а она извире из Тајни) могу да се испуњавају дела вере (заповести) које су неопходне претпоставке спасења. Исто тако, каталози врлина иду после Тајни јер су неоствариви без Божије благодатне помоћи¹⁶. Тридентински концил 1566. године издаје *Катихизис Catechismus ex Decreto Concilii Tridentini*, са распоредом грађе: Символ вере, Свете тајне, Декалог, Молитва¹⁷. То је чувени *Тридентински* или *Римски катихиз*, настао на основу концилских одлука, као резиме тридентинске теологије, вероватно скициран руком Петра Канизија. Од XVI века основна схема римокатоличких катихизиса садржи четири елемента: Символ вере (у оквиру Вере – оно што се верује), Оче наш (у оквиру Наде – оно за шта се моли), Декалог (у оквиру Љубави – оно што је дозвољено и недозвољено) и Четири последње ствари. Овоме су потом додани каталози грехова и врлина, као и свете тајне, посебно у посттридентинско доба. Овај концил претаче идеје контрареформације у доктринарни кодекс и практични пастирски програм.

Православне средине су појавом реформације и слојевитом и компликованом полемиком, која се потом развила у раздвојеним крилима западног хришћанства – а која

12 Е. Ж. Леонар, *Општа историја Протестантизма – Реформација*, том 1, Нови Сад–Загреб, 2002, 113.

13 М. Корзо, *наведено дело*, 134.

14 М. Корзо, *наведено дело*, 13.

15 М. Корзо, *наведено дело*, 51, 59, 124.

16 М. Корзо, *наведено дело*, 56-57.

17 М. Корзо, *наведено дело*, 36.

је своје изразе имала и у појави симболичких књига и катихизиса – биле махом затечене и у њу потом директно или индиректно увучене. Сусрет православног богословља са токовима западне теологије након XV века донео је једну нову ситуацију, чије последице и дан-данас осећамо. Православна теологија се укључује у једну већ дефинисану и постављену полемику, у којој користи постојеће моделе мишљења, богословске ставове, полазишта и исказе, покушавајући да се у њој снађе, и, како је то рекао Јован Зизијулас, „да укаже на свој теолошки став стварањем сопствених исповедања“¹⁸. Очигледне латинске и протестантске утицаје у исповедањима православне вере, катихизисима и сличним текстовима пре треба тражити, по тачним речима Атанасија Јевтића, у начину схватања, излагања и доживљавања појединих догмата вере, него у директном преузимању догми¹⁹. Да би то сагледали на конкретним примерима, треба да са подједнаком пажњом и интересовањем приступимо и познатим катихизисима, чији су аутори Руси и Малоруси, а који су имали утицаја на српске просторе (Катихизис Теофана Прокоповича, *Первоје ученије отроком*, које је у римничкој штампарији 1726. и 1727. године објавио митрополит Мојсије Петровић, *Православно исповедање* Петра Могиле, 1638. и рукописно *Краткоје вјери православнија исповједаније*, Василија Крижановског, 1747. године²⁰), као и српским катихизисима (рукописним делима *Пропедија Благочестија* Дионисија Новаковића, из 1744.²¹ и *Наук или учение началное детем* Кирила Живковића из 1757. године и штампаним катихизисима *Ортодоксос омологија*, Митрополита Павла Ненадовића из 1758.²² и *Мали Катихизис*, Јована Рајића, 1774. године²³). О некима смо већ писали, што се да видети из напомена које прате овај рад. О катихизису Кирила Живковића казују стране које следе.

БИОГРАФИЈА КИРИЛА ЖИВКОВИЋА²⁴

Кирил Живковић рођен је у Пироту 1730. године²⁵. За време аустријско-турског рата 1737, с родитељима је дошао у Футог, где је завршио Основну школу. У Свету Гору отишао је 1748, године, да би се већ наредне године, у манастиру

18 J. Zizioulas, *Православље*, Београд 2003, 34.

19 А. Јевтић, „Развој богословља код Срба“, *Духовност православља*, Београд 1990, 240-241.

20 Л. Чурчић, „Трагови мало познатог професора новосадске тровенско-латинске школе Василија Крижановског“, *Свеске Матице српске* 39, Нови Сад 2002; В. Вукашиновић, „Новосадски богословски рукописи – Василије Крижановски и Дионисије Новаковић“, *Живљење на небесима: Црква, наука, политика*, Панчево 2007, 113-119.

21 *Дионисије Новаковић: Епитом*, Извори за историју српске теологије: српска теологија XVIII века, књига друга, приредио и уводну студију написао В. Вукашиновић, Панчево 2007.

22 *Теолошки бакорези Захарије Орфелина*, Извори за историју српске теологије: српска теологија XVIII века, књига прва, приредио и уводну студију написао В. Вукашиновић, Панчево 2006.

23 *Јован Рајић: Мали катихизис*, Извори за историју српске теологије: српска теологија XVIII века, књига трећа, приредио и уводну студију написао В. Вукашиновић, Краљево 2009.

24 *Биографија* Кирила Живковића, писана је, у највећој мери, на основу радова (посебно: Боривој Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека, (у) Љетопис двије хиљаде осме*, СКД „Просвјета“, Загреб 2008, 179-220, али и други!), врлог znalца XVIII столећа, Боривоја Чалића, које нам је љубазно доставио и уступио на употребу, на чему му се, и овом приликом, захваљујемо. Чалићевој литератури додајемо и следеће библиографске одреднице: *Кирил Живковић, епископ пакрачки, 1786-1807*, у: Сава Еп. Шумадијски, Српски јерарси од деветог до двадесетог века, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996, 277-278; Сава [Вуковић], епископ шумадијски, настојатељи манастира Гргетег, Манастир Гргетег: прилози монографији, Нови Сад 1990, 9-34.

25 Владимир Красић, *Кирило Живковић, (у) Глас истине*, Нови Сад 1884, 4, 29-30.

Зографу, замонашио и примио свештенички чин. Вероватно је већ исте године прешао у манастир Хиландар²⁶. Од 1755. до 1760. био је учитељ у Далмацији. С бившим егзархом пакрачког епископа Софронија Јовановића, Генадијем Васићем, путовао је 1760. у Русију²⁷. Од 1760. до 1764. био је игуман манастира Светог Ђорђа у Темској код Пирота, где се бавио и учитељским радом²⁸.

Школовање Кирила Живковића, које је помагао митрополит Павле Ненадовић²⁹, није нам довољно познато. Можда је из тих разлога годину дана провео у Русији, где је боравио и у Санкт Петербургу, а две године у Италији, када је стигао до Венеције и Рима. По повратку, темишварски епископ Викентије Јовановић Видак прима га 1767. у духовничку службу. Године 1774. прелази у Сремске Карловце, где га после четири године производе у чин протосинђела и постављају за игумана обновљеног манастира Гргетега. Зна се да је пријатељевао са Јованом Рајићем и познавао Доситеја Обрадовића³⁰. Архиепископ и митрополит Мојсеј Путник уздиже га 1784. у чин архимандрита. За епископа пакрачко-славонског и целог Варајдинског генералата хиротонисан је у Сремским Карловцима 20. јуна 1786. године.

Мало више од две деценије остао је Кирил Живковић у Пакрацу. У својој дијецези отварао је школе ревнојући посебно око школовања свештеничких кандидата. Због тога наставља са држањем клерикалне школе коју је у Пакрацу завео Јосиф Јовановић Шакабента³¹. Властиту библиотеку, од много десетина књига, сабрао је целог живота. У њој, поред богослужбених и богословских књига, постоје и дела из других области интересовања: историје, географије, аритметике, геометрије, права и различитих јетика. Речници за читаво мноштво језика: руски, латински, грчки и немачки на посебан начин сведоче о његовом образовању. Трудио се и око набављања неопходне литургијске и богословске књиге за своје подручне храмове и манастире, па је епископски двор у Пакрацу био и значајни центар за дистрибуцију књига³².

Умро је у Пакрацу 12. августа 1807. године. Сахрањен је у тамошњој Саборној цркви Свете Тројице³³. Његов лик остао је за потомство сачуван на раскошном парадном портрету који је 1799. насликао Арса Теодоровић³⁴.

26 Димитрије Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, САНУ, Београд, 1978, 217-218. В. и Д. Богдановић, *Стара српска књижевност*, Досије, Научна књига, Београд 1991, 269.

27 Ст.[еван] М. Димитријевић, *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, (у) *Споменик Српске краљевске академије*, LIII, 1922, 85, 262, 264-266.

28 Борислава Лилић, *Пироћанац Кирило Живковић, владика пакрачко-славонски*, (у) *Пиротски зборник*, Народни музеј, Пирот 1994, 19/20, 39. В. и Б. Лилић, *Светосавље у пиротском крају*, (у) *Братство*, Друштво „Свети Сава“, Београд 1997, 1, 107; Б. Лилић, *Прилог биографији Кирила Живковића, пакрачког владике*, (у) *Лесковачки зборник*, Народни музеј, Лесковац 1996, 36, 367-374.

29 Ђорђе Рајковић, *Митрополит Павла Ненадовић*, (у) *Летопис Матице српске*, Нови Сад 1884, књ. 137, 69.

30 Д. Руварац, *Прилози за историју српске књижевности*, (у) *Бранково коло*, 1910, 10, 157-158.

31 Радослав М. Грујић, *Пакрачка епархија*, (у) *Споменица о српском православном владичанству пакрачком*, Пакрац 1930, 192-193.

32 Боривој Чалић, *наведено дело*, 179-220.

33 Сава [Вуковић], епископ шумадијски, *Гробна места српских архијереја*, Каленић, Крагујевац 1999, 118.

34 Олга Микић, *Портрети Срба XVIII века*, Матица српска, Нови Сад 2003, 128-129. и репродукција на таб. XXIII.

БИБЛИОГРАФИЈА КИРИЛА ЖИВКОВИЋА

Кирило Живковић припада малој групи црквених прегалаца свога времена за које се с правом може рећи да су били људи књиге. Сам је писао, преписивао туђа дела и чинио прве кораке у црквеном издаваштву. Од његових **ауторских списа**, најзначајнији је Катихизис *Наук или учение началное детем в кратце јазиком простим православнаго исповеданија свјатовосточнокатолическија вери Христови (Зборник, КРКА Рс № 47)*³⁵. Време настанка овог дела нам је познато. То је 1757. година, како наводи преписивач Кириловог Катихизиса. Кирило Живковић учитељевао је од 1755. године у Далмацији. Тамо је остао све до 1759. године, и то у Скрадину. У школи, која постоји од 1734, наследио је, на молбу самих Скрадињана³⁶, хиландарца Јефрема Кореског, који се упокојио³⁷. Српска заједница у Скрадину била је веома активна у 18. столећу, посебно у борби за слободу вероисповести. Срби су се противили деловању католичких бискупа Далмације, који су у то време интензивно радили на укидању њихових верских слобода, онемогућавању постављања српског епископа у Далмацији и ширењу уније међу православним Србима. Зато су Скрадињани послали делегацију у Млетке тражећи себи за епископа Дионисија Новаковића, што је Сенат одбио. Тада су у Далмацији постојале 52 српске парохијске цркве, 44 свештеника, 19 ђакона и 52 калуђера разних чинова³⁸. То је управо време када се пише, па преписује, овај Катихизис³⁹. Место настанка Кириловог катихизиса није лако утврдити. Ученик Кирила Живковића, Димитрије Медић, у зборнику који је исписао у Скрадину 11. септембра 1757. године, на крају преписа Катихизиса записао је: „Катихизис в кратце [...] Кирилом Живковичем јером[онахом] Хиландар[ским] в Венецији 1757“. Да ли је, и ако јесте, зашто је Венеција била место настанка овог списа, тек треба да се са извесношћу утврди⁴⁰. Зборник је током времена стигао у

35 Више о овим рукописима у: Р. Станковић, *Водени знаци рукописних књига манастира Крке*, Археографски прилози, Београд 2007-2008, 89-265. Скраћенице које користимо у овом раду су: КРКА = Рукописна збирка манастира Крке; Рс = рукопис; № = број рукописа, БМС = Библиотека Матице српске; МСПЦ ОРГ = Музеј српске православне Цркве, оставштина Радослава Грујића; ПБ = Патријаршијска библиотека.

36 Рајко Веселиновић, Срби у Далмацији, *Историја српског народа*, четврта књига – други том: Срби у XVIII веку, Београд 1986, 7-63, 59.

37 Милан Радека, *Грађа о српским школама у С[јеверној] Д[алмацији]*, (у) *Алманах Срби и православље у Далмацији и Дубровнику*, Савез удружења православног свештенства СР Хрватске, Загреб 1971, 127. Види и: *Школство и просвета код Срба у XVIII веку*, уредник Боровоје Аксентијевић, Педагошки музеј, Београд 1957, 49.

38 Рајко Веселиновић, *наведено дело*, 37.

39 Рајко Веселиновић, *наведено дело*, 53-55.

40 Срби у Далмацији су, као што је познато, крајем XVII и почетком XVIII века потпали под власт Млетачке Републике. То је довело до црквено-јурисдикцијских преклапања амбиција Филадельфијских митрополита Цариградске патријаршије, који су столовали у Венецији и традиционалних титуларних права пећких патријараха. Односи међу њима нису увек били сјајни, поготово када се узме у обзир константни притисак који је на Србе вршила римокатоличка црква, а који је често ишао на руку филадельфијском трону. Када се томе дода и колебљиви однос млетачких власти према верским слободама Срба, који је директно зависио од тога каква је била међународна политичка сцена, онда није тешко замислити у каквим су се ситуацијама Срби налазили на овим просторима. Венеција је постала престоница новоосноване митрополије захваљујући великим миграцијама Грка, који су се повлачили пред отоманским надирањем. Они су се тада, између осталог, насељавали и на територијама Италије и Далмације. Цариградска патријаршија је осетила потребу за успостављањем једног новог

манастир Крку и чуван је у тамошњој манастирској библиотеци⁴¹. Јеромонах Кирило Живковић био је веома поштован од своје пастве, па је из Далмације „испраћен од свију са благословом и са исказима искрене благодарности за своје трудове о просвјети“⁴². Поред Катихизиса, у ову групу Кирилових дела можемо убројати његова *Писма*⁴³ и *Инвентар или опис мојих ствари са Тестаментом*⁴⁴. Другу групу текстова представљају Живковићева **преписивачко-преводиљачка дела**. У њу, на првом месту, треба убројати *Теодосијев Канон Симеону и Сави на осам гласова*, који је преписао у манастиру Хиландару 1751. године⁴⁵. Следеће дело овог типа јесте *Из душевног обеда в недељних днеш слова избрана* (БМС РР II 12)⁴⁶. Овај зборник обухвата превод и прераду дела Гедеона Кривовског, Димитрија Ростовског и Симеона Полоцког, поготово беседе из његовог *Обеда душевног* (Москва, 1681). У књизи је остављен запис „Списах аз грешни и недостоини јеромонах Кирилл игумен темскаго м[о]н[а]с[т]ира, храма С[в]я[т]аго великом[у]ч[е]ника Георгиа, в то(м) же м[о]н[а]с[т]ире ва пределе(х) Пиротски(х). 1764. М[е]с[ц]а јулиа 13: На Богоумилно прошение Г[о]с[т]о[д]ара Неши Чилича сина его Младену у Пирот“ (л. 232б). Потом долази низ дела из конфесионално-полемичког богословља, које је Кирило преписивао. То су: *Беспристраснаја историческаја повјест о раздјелених восточнија*

црквеног центра, који ће се бавити овом паством. Тако је установљена Филаделфијска митрополија, чији поглавар је резидирао у Венецији од 1537. до 1797. године. (То се види и из рукописног ђаконског служабника који се данас налази у манастиру Крки, а некада се користио у Венецији – КРКА Рс № 31. из 1766/67. године. У њему се помиње архиепископ филаделфијски Григорије (л. 4а) и Самуило, патријарх цариградски (л. 5б)). Ови митрополити су показивали јурисдикционе претензије не само на грчку, него и на сву православну паству која је живела у далматинском приморју. (Доказ за то пружа исти служабник који је јеромонах Доротеј исписао на поклон свом ученику, ђакону Герасиму Зугури, који је службовао у Венецији код Григорија Фацеа, „митрополита филаделфијског и нашег архипастира, којему је мој ученик био протођакон“ 9. децембра 1766. године у Венецији (*Служабник*, КРКА Рс № 31, л. 16а). Овај служабник је сав писан руском редакцијом словенског језика. Потреба за ђаконом који ће све јектеније произносити на црквенословенском показује да словенска паства није само постојала, него да је била веома бројна. Стога би било логично помислити да је Кирило Живковић могао ићи у Венецију да из неког њему знаног разлога посети Филаделфијског Митрополита. Да ли је то тако? Није. Као што је познато, митрополит филаделфијски *Мелетије Типалди* (1685-1713) прешао је на Унију и после њега нови митрополит није постављан све до 1762, када је интронизован *Георгије Фаце* (1762-1768). (Славко Зорица, православна Црква и њени епископи у Далмацији, *Црква* 2009 – Календар СПЦ, 99-113, 102) То значи да податак који се у рукопису наводи: „састављен од Кирила Живковића јеромонаха хиландарског у Венецији 1757. Године“ не значи да је он тада ишао грчким црквеним поглаварима јер њих није било током 49 година на овом трону.

41 Манастир Крка, Рукописи, 47. В. и Vladimir Mošin i Milan Radeka, *Ćirilski rukopisi u sjevernoj Dalmaciji*, (y) *Starine*, JAZU, Zagreb, knj. 48, 1958, 199.

42 Никодим Милаш, *Православна Далмација*, Истина, Београд–Шибеник 2004, 439.

43 Јасмина Недељковић је објавила транслитерарно и транскрибовано седам писама Кирила Живковића митрополиту Стефану Стратимировићу у: Јасмина Недељковић, *О неким писмима Кирила Живковића пакрачког епископа. (друга половина XVIII и почетак XIX века)*, Археографски прилози 19, Београд 1997, 233-248.

44 Јасмина Недељковић, „*Инвентаријум*“ (1804) и *тестамент (1804) пакрачког епископа Кирила Живковића*, Археографски прилози 20, Београд 1998, 415-425.

45 Димитрије Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, САНУ, Београд 1978, 217-218.

46 О овоме препису одбрањена је и објављена докторска дисертација – Јасмина Недељковић, *Говор Пирота у XVIII веку*, Београд 2004.

и западнија цркви из достојерних писатељеј состављенаја Јована Рајића [које је преписивао два пута: 1780. у манастиру Гргетегу (као „АМ протосинђел и манастира Гргетега настојатељ у том манастиру“, МСПЦ⁴⁷ ОРГ, 49) и 1781. године (као „протосинђел“ МСПЦ ОРГ, 52)] и *Основатељноје показаније о разностјех между восточноју и западнеју црквију*, Дионисија Новаковића (МСПЦ ОРГ, 47), које је преписао 1781. године у Земуну⁴⁸. Као протосинђел, у Сремским Карловцима преписао је још две књиге – 15. фебруара 1780. завршио је *Восточнија цркве ответ ко Пречестнаго Господина Атанасија Димитриевича Секеруши, 1776. года, јунија 15го к западнеј цркве отступившаго*. (ПБ, 191), а 20. новембра 1780. године свој *Црквено-полемички зборник игумана Кирила Живковића*. На крају преписа написао је: „20. ноев. 1780. состависја и преписасја КЖП“⁴⁹. Овоме треба придружити и *Ответ Православнаго некоего Христианина [...] на греческом јазике печатана у Халле 1775. Преведенна на славенскиј јазик в Лаипсиге тогож лета*⁵⁰.

Кирило је унајмљивао и друге преписиваче да раде за њега. Међу њима је свакако најпознатији грчетешки јеромонах Вартоломеј (*рукоју Вартоломеа монаха малоросијанина в манастире Гергетег*), уз Константина Студеничанина, један од најбољих преписивача код Срба у 18. веку. Сачуване су до данас три књиге исписане његовом руком за Кирила Живковића: *Чин ос[в]еишченија храма*, 28. јуна 1786. године (МСПЦ, ОРГ, 143); *Служба ос[в]еишченија храма (Са Чином омивања ногу!)*, 16. јула 1786. године (МСПЦ, ОРГ, 142) и *О строенији великаго мира*, 1788. године (МСПЦ, ОРГ, 212).

Од штампаних дела Кирила Живковића, најпознатије је свакако *Житије свјатих сербских просвјетитељеј Симеона и Сави, списаное Дометијаном јеромонахом хиландарским* (ПБ П II 36106). Ово Житије Кирило Живковић објавио је 1794. у Бечу, код Стефана Новаковића. Познато је да је овде реч о Теодосијевом, а не Доментијановом житију, како је Живковић мислио и у наслов ставио:⁵¹ *Житије Св. српских Просветитеља Симеона и Саве написано Доментијаном јеромонахом хиландарским у Светој Гори Атонској, учеником Светог Саве првог Архиепископа Српског. Скраћено и прочишћено Кирилом Живковићем православним Епископом пакрачким и славонским*. То је прво штампано дело српске средњовековне књижевности. Књига је објављена у две варијанте: на 76 и 62 странице⁵². Кирило се сматра комплетним редактором овог дела: у штампано издање унео је и делове којих нема код Теодосија, допунио га светогорском и народном традицијом, те својим тумачењима, разјашњавајући понегде чак и значење појединих речи; објављујући текст на рускословенском језику, Симеоново и Савино *Житије* прерадио је и језички⁵³. Ово Житије објавио је 1858. у Паризу пољски филолог Александар Хоћко у упоредном преводу на француски језик, под насловом *Legendes slaves du moyen-age 1169-1237, Les Nemanja vies de St. Symeon et de St. Sabba*.

47 Захваљујем се и Љупки Васиљев на увиду у необјављени рукопис о рукописној збирци библиотеке Музеја СПЦ.

48 Ово нам говори да је богословско интересовање Кирила Живковића примарно било полемичке природе.

49 *Српске рукописне и штампане књиге у Славонији од XV до XVIII века*, Пакрац, Београд 1990, 24.

50 Чалић, *наведено дело*, 199.

51 Никола Радојчић, *Прво издање Теодосијева Житија Св. Саве*, (у) *Српски књижевни гласник*, Београд, 1. април 1913, књ. 30, бр. 7, 528-531.

52 Боривој Чалић, *наведено дело*, 194-196.

53 Боривој Чалић, *наведено дело*, 194-196.

Мотиви који су покренули пакрачког епископа да објави ово житије нису остали изван пажње истраживача. Правилно је запажено да је боравак у манастиру Хиландару овде одиграо значајну улогу, као и то да се те године објављивања овог дела навршавала двестагодишњица од спаљивања моштију Светог Саве⁵⁴. То свакако нису једини разлози који су покренули Кирила на ово дело и њима се могу додати и други. Појава Живковићевог *Житија* мора бити посматрана у ширем црквено-политичком и културном контексту друге половине 18. века. Њу, на територији Карловачке митрополије, обележава обновљено и појачано интересовање за националну тематику, јављање својеврсне верско-културне оријентације, која је сматрала да будућност српског народа треба тражити у развоју њему својствених форми и израза, не везујући је за судбину било ког другог народа, па и руског. Тада долази до таласа објављивања књига везаних за култове Срба Светитеља – било њихових житија, било целих служби, или појединачних богослужбених песама. Поред *Србљака*, објављеног у Римнику 1761. године, тада се појављују: *Собраније изабраних молитава* (Беч, 1771) Јована Георгијевића, у коме је објављена и његова Стихира *општа Српским Светитељима*; пет година касније, штампају се Теодосијеви *Канони преподобних и богоносних отаца наших Симеона и Сави сербских* (Венеција, 1776), у којима је била поновљена поменута стихири Јована Георгијевића; осамнаест година након тога, поново у Бечу, излази Кирилово *Житије Свјатих Сербских Просвјетитељеј Симеона и Сави*. Овакво интензивирање издавање литературе са националном тематиком, у временском распону када трон карловачких митрополита заузимају Павле Ненадовић, Јован Георгијевић, Викентије Јовановић Видак, Мојсије Путник и Стефан Стратимировић, од којих већи део није био русофилски оријентисан, свакако није била случајна појава. То је период у коме богословска литература и црквена уметност попримају изразито национално и политичко обележје. Долази до интензивног стварања и његовања српске историје, развоја историјске свести, поимања континуитета и величине⁵⁵.

Друго Кирилово штампано дело је *С[вја]иченомученика Петра нареченога Епископа Дамаскаго две књиге о чловеческом 1) истинном естетственном разуму 2) о д[у]ховном (душевном) разуму*⁵⁶ Будим 1803 (ПБ П VIII 93).

Ову књигу објавио је епископ Кирил 1803. године у Будиму. Б. Чалић нам је показао да она није објављена са благословом митрополита Стратимировића, записавши за Кирила да је „примерак књиге послао 16. јула 1804. архиепископу и митрополиту Стратимировићу 'на благословение и благоволение', молећи га и да препоручи књигу за продају у другим епархијама и то по цени од 1 ф. 30 кр.“ Како је на књизи штампано да је изашла са Стратимировићевим благословом, записао је на њој, 23. јула 1804. у Даљу, архиепископ и митрополит следеће: „Небила књига сија с Моим бл[а]гословением – јакоже здје пишетсја – издана, ниже вједех аз чтолибо о јеја издании до толе донеже екземплар сеј готов и напечатан с писанијем Г[осподина] Е[пископа] Пакрачкога послан ми“⁵⁷.

54 Боривој Чалић, *наведено дело*, 195.

55 В. Вукашиновић, *Српско барокно богословље: Библијско и светотајинско богословље у Карловачкој митрополији 18. века*, Београд, Нови Сад, Краљево 2008, 225-230.

56 Комплетан назив овога дела у преводу гласи: Свештеномученика Петра, нареченог епископа Дамаштанског, две књиге о људском истинском природном разуму и о духовном (душевном) разуму, скраћени и појашњено преписани и у штампу дани Кирилом Живковићем православним епископом пакрачко-славонским. [С] благословом Високопреосвећеног и т.д., Господина Стефана Стратимировића, славено-српског и влашког народа, митрополита и православног архиепископа карловачког.

57 Боривој Чалић, *наведено дело*, 196-197.

О поступку приређивања и изворима ове књиге до сада се мало знало. Постојала је и хипотеза да је списе дамаског епископа могао Кирил превести и сам⁵⁸. Ствари, међутим, не стоје тако. Ова књига је, у ствари, Кирилова прерада руског превода Добротољубља, које је објављено у Москви 1793. године (3 стр.). Ваља знати да је на крају ове књиге Кирило додао још и изводе из дела Св. Григорија Синаита, Житије Св. Максима Исповедника (са познатим местом у коме се идентификује католичанска Црква са правом вером!) и Калиста Ксантопула (129-145. стр.) То показује Кирилова конфесионално-полемичка, али и, што је много занимљивије и неочекиваније, аскетска, тачније – исихастичка интересовања.

КИРИЛОВ КАТИХИЗИС

Иако композиционо опонаша класични стил организовања катихетске грађе свога времена, Кирило Живковић ипак чини озбиљан отклон од богословског садржаја и начина на који она бива изложена у сличним текстовима његове епохе. Положај Кириловог Катихизиса међу радовима савременика подсећа нас на посебност коју је поседовало Исповедање вере Митрофана Критопулоса међу осталим великим Исповедањима вере седамнаестог века. Богословски најозбиљније, у много чему најпрецизније, са подједнаким отклоном и од римокатоличких, али и од протестантских теолошких предложака, истовремено бивајући ипак у одређеној мери зависно од њих⁵⁹, Живковићево дело заузима драгоцену место у историји развоја катихетске литературе код Срба.

Посебна одлика овог текста јесте постојање *исихастичког молитвеног предања*, које је Кирило уткао у њега, односно у своју визију школе и образовања. Очигледно је да је током свог боравка на Светој Гори монах Кирило био ближе упознат са овом вишевековном богословском и молитвеном праксом. То видимо и из дела које штампа – Петра Дамаскина, Калиста Ксантопула и Григорија Синаита (ту треба имати на уму да је у ово време, када је до штампане књиге било веома тешко доћи, он управо овакву врсту богословске литературе ставио у први план), али и из карактеристичних одломака у Катихизису:

Учитељ пита: По чему се познаје [да је неко] хришћанин?

Бак одговара: По [знамењу] Светога Крста који чини на себи трима састављеним првим прстима десне руке, стављајући их на чело, пупак, десно и лево раме, говорећи: У Име Оца и Сина и Светога Духа *или Господе Исусе Христe, Сине Божији, помилуј ме.* (Учење прво: О ВЕРИ)

Директног предлошка који би Кирило превео или преписао, колико је нама за сада познато, нема. То, уосталом, не би одговарало његовом психолошком профилу. Хронолошки гледано, његово дело најмлађе је од раније наведених српских рукописних катихизиса. За разлику од њих (као и од штампаних текстова ове врсте),

58 Боривој Чалић, *наведено дело*, 196.

59 Латински, римокатолички утицај на Кирилово дело видимо из директних (приликом набрајања седам смртних грехова наводи латински израз за гордост - *superbia*) и индиректних (Кирило ревностно доноси класични и потпуни антипротестантски, посттридентски, каталог доктринарних и побожних полемичких тема: учење о Часном Крсту, заступништву Светих, иконама и Светим моштима) момената. Антилиатински, пак, тон присутнији је у овом делу и примери за то су бројни. (Искођење Светог Духа од Оца – што неколико пута понавља, јерусалимски идентитет Цркве, а не римски, Христос као *једина глава* Цркве и сл.).

није настало на територији Аустрије, него у Далмацији, која је тада била под управом Млетачке Републике. Њен аутор није похађао, нити завршио Кијевску духовну академију, што су остали писци катихизиса чинили. Тачније речено, он није имао никакве формалне богословске припреме – школе у времену када је писао Катихизис. Кирило се богословљу учио у класичном амбијенту византијско-српског средњовековља – манастирском храму, библиотеци и својој келији. То му је управо омогућило да напише катихизис најближи класичном православном богословљу. Иако у њему нема строге Рајићеве систематичности, бритких и тешко одбрањивих полемичких увида ученог Дионисија Новаковића, савршено овлдаване схоластичке методологије Крижановског, ипак се овај Катихизис оглашава дубоко предањским, а истовремено свежим и савременим гласом, у чему је његова основа величина. О томе, речитије, говоре саме странице Кириловог дела.

ОСНОВЕ НАУКЕ ИЛИ ПОЧЕТНО УЧЕЊЕ ПРАВОСЛАВНОГ ИСПОВЕДАЊА СВЕТЕ ИСТОЧНЕ КАТОЛИЧАНСКЕ ВЕРЕ ХРИСТОВЕ ДЕЦИ ЈЕЗИКОМ ЈЕДНОСТАВНИМ ИСПРИЧАНЕ

Почиње:

У Име Оца, Сина и Светога Духа, Амин.

Тада певају: Царе небесни, Утешитељу [*Душе истине*]...

Учитель молитву ову [чита] гласно: Запади у срцима нашим, човекољубиви Владико, непролазну светлост твога богопознања и отвори очи ума нашег да бисмо разумели твоје јеванђељске проповеди. Усади у нас и страх твојих блажених заповести да бисмо, победивши све телесне похоте, живели духовним животом, мислећи и творећи све што је теби угодно. Јер си ти просветљење душа и тела наших, Христe Боже наш, и теби славу уносимо са беспочетним твојим Оцем и пресветим и благим и животворним твојим Духом, сада [и увек и у векове векова. Амин].

И певају: Богородице Дјево...

Тада започиње Учење прво: о вери.

Учитель пита: Да ли си ти хришћанин?

Бак одговара: Јесам по милости Божијој.

Учитель пита: Шта је хришћанин?

Бак одговара: Ученик Исуса Христа који исповеда веру и закон његов исправно.

Учитель пита: А ко је Христос?

Бак одговара: Христос је Син Божији, истинити Бог и истинити човек.

Учитель пита: По чему се познаје [да је неко] хришћанин?

Бак одговара: По [знамењу] Светога Крста који чини на себи трима састављеним првим прстима десне руке, стављајући их на чело, пупак, десно и лево раме, говорећи: У име Оца и Сина и Светога Духа; или: Господе Исусе Христe, Сине Божији, помилуј ме.

Учитель пита: Зашто тако чини?

Бак одговара: Како би исповедио два главне тајне – једну речима и прстима [што је] јединство Свете Тројице, а другу у [знаку] крста; то је очовечење и смрт нашег Спаситеља који је за нас умро на крсту.

Учитель пита: Шта је човеку потребно да би био спасен?

Бак одговара: Права вера и добра дела.

Учитель пита: На чему почива ово двоје?

Бак одговара : На три богословске врлине: **вери, нади и љубави.**

Учитељ нита: Како то треба схватити?

Ђак одговара: Прво – Бога умом правилно познати и срцем веровати и устима исповедати; друго – све своје поуздање у њега јединога имати; треће – љубити га свим срцем творећи заповести његове.

Учитељ нита: Која је вера права?

Ђак одговара: [Она] којом је сам Бог од почетка света омогућавао правилно познање себе и кроз апостоле нама предао; [она] коју су Први и Други васељенски сабор утврдили и у дванаест чланова овако разрадили: *Верујем*⁶⁰ у једнога Бога Оца, Сведржитеља, Творца неба и земље и свега видљивог и невидљивог; и у једнога Господа Исуса Христа, сина Божијег, Јединорођеног, од Оца рођеног пре свих векова; Светлост од Светлости, Бога истинитог од Бога истинитог, рођеног, не створеног, јединосушног Оцу кроз кога је све постало; Који је ради нас људи и ради нашег спасења сишао с небеса и оваплотио се од Духа Светога и Марије Дјеве и постао човек; и који је распет за нас у време Понтија Пилата и страдао и погребен; и који је васкрсао у трећи дан, по Писму; и који се узнео на небеса и седи са десне стране Оца; и који ће опет доћи са славом да суди живима и мртвима и Његовом Царству неће бити краја; и у Духа Светога, Господа животворнога, који од Оца исходи, који се са Оцем и Сином заједно поштује и слави, који је говорио кроз пророке; у једну свету, саборну и апостолску Цркву; исповедам једно крштење за опроштење грехова; чекам васкрсење мртвих; и живот будућега века. Амин.

Учитељ нита: Протумачи први члан – *Верујем у једнога Бога Оца...*

Ђак одговара: Верујем да је Бог један, у Три Лица прослављен; који је свуда и над свима, свемогућ, свемоћан, самобитан, самовластан, беспочетан, бесконачан; [из Њега, Оца] рађа се Син и производи Дух Свети. Творац је неба и земље и свега видљивог и невидљивог.

Учитељ нита: Протумачи други члан – *И у једнога Господа Исуса Христа...*

Ђак одговара: Верујем да је Исус Христос јединорођени Син Божији, истински Бог, од исте природе Очеве рођен, по Божанству, пре свих векова, и једносуштан Оцу по Божанству и [једнак по] стварању времена и векова.

Учитељ нита: Протумачи трећи члан – *Који је ради нас људи...*

Ђак одговара: Верујем да је исти [тај] Син Божији сишао с небеса својом Божанском природом у утробу Пречисте Девојке Марије и благовешћу Архангела [Гаврила] био зачет наитијем Светога Духа и узео истинску човечанску природу од пречисте њене крви, и роди се нас ради у једној ипостаси, Бог телом и душом. И како је она била пре зачећа девојка, то је остала и при зачећу, рађању и после рађања и у векове остаје таква.

И верујем да је она заиста мати Божија и као Богородицу прослављам је. И вазда говоримо поздрав који јој је од Бога послат по архангелу Гаврилу, а који је Црква речима свете Јелисавете наредила да се овако говори: **Богородице Дјеве, радуј се благодатна Маријо, Господ је с тобом; благословена си ти међу женама, благословен је плод утроб твоје, јер си родила Спаситеља душама нашим.** Њу и другим похвалама прослављам, поштујем и молим [јој се].

60 Символ вере је до VI века тумачен у три дела, по броју лица Свете Тројице, да би од тог времена почео да се тумачи у дванаест целина. Постојала је популарна легенда, коју су проширили Руфим Аквилејски и Амвросије Милански, да су дванаесторица апостола саставили Символ вере у дванаест тачака на празник Педесетнице. (М. Корзо, *Украинская и белоруская катехетическая традиция конца XVI-XVIII вв.*; становление, эволюция и проблема заимствований, Москва 2007, 8).

Учитељ пита: Протумачи четври члан – *И који је распет за нас...*

Бак одговара: Верујем да је Исус Христос са истим телом са којим је био рођен и са којим је поживео на земљи, међу људима, 33 и по године, поучавајући и чудеса натприродна чинећи, пострадао у Јерусалиму, у време Понтија Пилата, безгрешан због нас грешних. И распет на крсту умре и би погребен по човештву, а по божавству нестрадалан бејаше увек, како са Оцем и Духом на престољу, тако и са телом на крсту и у гробу, са душом Божавстеном у аду, одакле изведе душе светих праотаца и уведе их са разбојником у рај. И верујем у исти свети крст на коме беше распет. Који нам остави као спомен својих мука; да се њиме побеђује ђаво и свако зло; и поштујем га, и целивам, и себе вазда ограђујем знамењем његовим.

Учитељ пита: Протумачи пети члан – *И који је васкрсао у трећи дан...*

Бак одговара: Верујем да је Исус Христос са истим телом и душом са којима је пострадао и умро и био погребен, силом свога Божавства, устао у трећи дан да из гроба а да при томе печат гробни није поломио. Исто као што и приликом рађања печат девствености [своје Мајке] није повредио, како стоји у Светом писму Старом и Новом.

Учитељ пита: Протумачи шести члан – *И који се узнео на небеса...*

Бак одговара: Верујем да истом човечанском природом којом је Христос устао измртвих, у четрдесети дан по Васкрсењу јављајући се [претходно] апостолима једанаест пута и разговарајући са њима кроз затворена врата ушао је к њима; њега је Тома апостол дотакао и он је [Христос] јео и пио са њима; вазнео се [затим] пред свима на небо и сео са десне стране Бога и Оца. Одатле је, по обећању, после десет дана, послао на апостоле Духа Истине, [који] од Оца [исходи] и испуни их премудрошћу и научио их свим језицима. И на исти начин на који је на небесима Бог [својом] човечанском природом, на земљи је [својом] Божанском природом, телом и душом, у светотајинском образу, у Светој Евхаристији присутан.

Учитељ пита: Протумачи седми члан – *И који ће опет доћи са славом...*

Бак одговара: Верујем да ће, када [од Бога] дође крај света, опет доћи Исус Христос, са истим телом са којим се вазнео на небо да суди живима и мртвима, и тада ће сви мртви васкрснути из мртвих са истим својим ранијим телом и душом. А живи ће се прометнути у непропадљивост и сви ћемо престати у узрасту – према Христовој човечанској природи – у коме је Он био кад је умро и васкрсао⁶¹, сваки у своме чину, да му по савести дамо одговор [за све] до најмање помисли; и да примимо, по заслугама, потпуну плату вечну, рај или муку.

Учитељ пита: Где пребивају душе до тада?

Бак одговара: Душе праведних по заслугама својим имају место весела, под руком Божијом⁶², у Царству Божијем на небесима, и у рају и у крилу Аврамовом⁶³

61 Учење о васкрсењу у „узрасту Христовом“, одн. у животном добу у коме је Господ био кад је умро и васкрсао, означава уверење да ће мртви васкрснути у добу пуне животне зрелости. Овакво је учење на више места развијао св. Августин. (Brian E. Daley, *The Hope of the Early Church: A Handbook of Patristic Eschatology*, New York 2003, 144)

62 Учење да су душе праведних у „руци Божијој“ засновано на библијском стиху: *душе праведника су у руци Божијој и смрт их се неће дотаћи* (Прем. Сол. 3,1), још један је од богословских суптилних начина којима се описује „место“, одн. „стање“ пребивања душа уснулих чланова Цркве до свеопштега васкрсења. Најпознатија српска фреска, која представља овај приказ, налази се у манастиру Манасији, у склопу композиционе целине Страшног суда. У Манасији је, уз ову фреску, представљен и пророк Соломон са свитком у рукама на коме пише: *Душе праведника су у руци Божијој, и неће...* (Б. Тодић, *Манастир Ресави*, Београд 1995, 105)

63 *Наручје Аврамово* је синтаagma коју је Господ употребио у Причи о богаташу и убогом

радују се чекајући своју потпуну награду. [Исто] тако и душе грешника, по заслугама својим, имају место мучења због гнева Божијег, у земљи, у аду и траже помоћ од Светих и живих на земљи – плачући чекају своју коначну вечну казну.

Учитељ нита: Протумачи осми члан – *И у Духа Светога, Господа...*

Бак одговара: Верујем да је Дух Свети истинити Бог, једнак и јединосуштан по Божавству, са Оцем и Сином, који од Оца исходи, као од Божанског корена и извора. И верујем да је Дух Свети давалац премудрости и Светога писма Старога и Новога и дарова и плодова по Светим Тајнама.

Учитељ нита: Која су Света писма од Духа Светога?

Бак одговара: Одрешена су три: Библија са пророчанствима и псалтиром. Света јеванђеља од четири јеванђелиста. Дела апостолска са Посланицама и Откровењем.

Учитељ нита: Који су дарови Духа Светога?

Бак одговара: Седам [их је]: мудрост, разум, савет, крепост, знање, побожност и страх Божији.

Учитељ нита: Који су плодови Светога Духа?

Бак одговара: Девет [их је]: љубав, радост, мир, дуго трпљење, благост, милосрђе, вера, кроткост, уздржање.

Учитељ нита: Протумачи девети члан – *У једну, свету, саборну...*

Бак одговара: Верујем у једну, свету Цркву католичанску, православних сабрање, рођену од Јерусалима, којој је глава и темељ Исус Христос. И заповести њене слушам. Посебно ових девет⁶⁴ одређених: 1. слушати Свету литургију, јутрење

Лазару (Лк 16,22). Она се директно ослања на старозаветно учење о загробној судбини душа, по којој душе, после смрти, одлазе у Шеол (Ад) и тамо бивају развојене у две основне групе: праведници одлазе у наручје Аврамово (место привременог блаженства), а грешници у Геену. Ово ће учење прихватити и разрадити низ латинских отаца: Тертулијан (као привремено боравиште побожних душа, Brian E. Daley, *наведено дело*, 36), Иполит Римски (који се директно наслања на јудејско предање и понавља учење о Аду (Brian E. Daley, *наведено дело*, 40), и наравно, св. Августин, коме је била веома драга ова класична библијска метафора (Brian E. Daley, *наведено дело*, 138-139). Наручје Аврамово користе и Дионисије Псевдо-Ареопагит (Brian E. Daley, *наведено дело*, 184) и Андреј Кесаријски који сматра да пре васкрсења праведници почињају у наручју Аврамовом (Brian E. Daley, *наведено дело*, 199). То је увек била омиљена метафора молитава за покојне и, као таква, у богослужбеном животу остала до данашњег дана – „да душу од нас преставањеног слуге свога... у недрима Аврамовим да упокоји...“ (Отпуст Панихиде)

64 Идеја *црквених заповести* римокатоличког је порекла и заснована је на учењу да Црква има власт и моћ да за сва времена тумачи и изражава откровење у форми опште обавезујућих закона као што су, у овом случају, тзв. *црквене заповести*. Оне су морално-дисциплинарне природе, при чему, ипак, засноване на одређеним доктринарним претпоставкама. Историјски гледано, ваља знати да, иако рана Црква није знала за постојање овакве врсте фиксираних и формалних заповести, ипак се већ у Константиново доба помиње обавеза да се учествује у евхаристијским богослужењима и забрана, склапања брака у одређена времена. У једном *Зборнику покајног типа* Теодора, архиепископа кентербериског, из седмог века, налазимо казне за оне који не иду редовно на недељну службу и не празнују годишњи круг Цркве, не посте и не припремају се за Евхаристију на одговарајући начин. И ови и слични текстови из потоњих времена првенствено имају за циљ да се испита савест пред исповест, али и катихетску поуку шта треба избегавати, а чега се треба држати у свакодневном животу. Мало по мало, ови захтеви и поуке почињу да бивају доживљавани као посебне црквене заповести. Знамо за књигу из XIII века, приписивану Целестину V, у којој се помињу четири црквене заповести. У XIV веку Ернест фон Пардувиц, архиепископ прашки, наређује свом свештенству да верне поучавају и црквеним заповестима. Један век касније, 1470. године, *Катихизис*

и вечерње у дане недељне и празничне. 2. постити четири поста и среду и петак. 3. поштовати свештенике. 4. исповедати се и причешћивати најмање четири пута годишње. 5. неуки и прости да не читају књиге јеретичке. 6. молити се за свога цара и власт духовну. 7. пост и молитве које архијереј заповеда због какве невоље испуњавати. 8. црквену имовину световни људи да не користе у сопствене сврхе. 9. свадбе не чинити у посне дане.

Учитељ пита: Протумачи десети члан – *Исповедам једно крштење...*

Бак одговара: Верујем у једно свето крштење с којим се омивамо у три погружења – у име Оца и Сина и Светога Духа – од првородног греха праотачког са којим се рађамо, као и у све тајне Новог завета.

Дитриха Келда, први који је написан на немачком језику, помиње пет црквених заповести. У својој „Summa Theologica“ (part. I, tit. XVII, p. 12) Антоније Флорентински (+1586) изводи десет црквених заповести. У XVI веку шпански каноничар Марин Аспилкуета (+1586) даје листу пет суштинских црквених заповести или обавеза. У ту групу извора спадају и дела Петра Канизија и Роберта Белармина. Треба знати да ни Тридентски концил нити Тридентски катихизис никада нису одредили број црквених заповести, иако су легализовали њихово постојање. Петар Канизије у црквене заповести убраја: поштовање празничних дана које је одредила Црква; присуствовање миси у те дане; држање постова у одређене дане; редовно исповедање свештенику; барем једном годишње примање светог причешћа, и то за Васкршњи пост. Ово се проширило на германофонске земље. Шпанско говорно подручје такође користи схему од пет заповести, али спаја прву и другу Канизијеву и додаје нову – обавезно давање годишњег новчаног прилога Цркви. Французи и Италијани користе беларминовску схему од шест заповести које обухватају и обавезан новчани прилог, али и забрану склапања брака у одређеним временским периодима. (Commandments of the Church, <http://www.nevadvent.org/cathen/04154a.htm>). Треба знати да је међу Србима фигурирало и учење о *Десет црквених заповести*, али да оно није било дугог даха, односно – никада није до краја пустило корен у нашој Цркви. Димитрије Руварац напомиње да се учење о десет црквених заповести код Срба најпре јавило у другом издању дела *Первоје ученије отроком*, које је у римничкој штампарији 1727. г. објавио митрополит Мојсије Петровић (Д. Руварац, „Десет црквених заповеди“, *Архив за историју српске православне Карловачке митрополије*, година 2, Сремски Карловци 1912, 217-220, 217). Занимљиво је да ових заповести нема ни у претходном издању из 1726. г., нити у наредном из 1734. г. Помиње их још Викентије Јовановић у 2. тачки својих *Свештеничких правила*. Руварац пише да су она преузета из књиге кијевопечерског архимандрита Инокентија Гизеља, *Мир с Богом човека*, која је штампана 1669. г. у Кијевопечерској лаври (Д. Руварац, *наведено дело*, 217-219). Први пут се учење о девет црквених заповести јавља у делу *Православно исповедање католичанске и апостолске источне цркве* Петра Могиле (Руварац, Д., Одговор на стављено у 126. бр. „Браника“ о. г. питање: „Ко је, кад и где саставио девет црквених заповеди!“; *Глас Истине*, година 4, Нови Сад 1887, бр. 22, 344-347; 23, 360-364; 24, 377-379, 346). Ово дело је написано 1638. године, грчко, које је уједно и прво; издање је објављено 1695. године, а црквенословенско 1696. г. Могила је раније постојеће поуке и учења из сфере црквене практичне дисциплине овде, у ствари, кодификовао и организовао (Д. Руварац, *наведено дело*, 346). Девет црквених заповести се, међу Србима, потом јављају у катихизисима *Пропедија Благочестија* Дионисија Новаковића из 1744. године (Д. Руварац, *наведено дело*, 362, 363), *Краткоје вјери православија исповједаније* Василија Крижановског из 1747. г. (Д. Руварац, *наведено дело*, 363), *Ортодокс осомологија* митрополита Павла Ненадовића из 1758. године (Д. Руварац, 363-364) и *Малом катихизису* Јована Рајића из 1774. године. Распоред и текст црквених заповести, који се разликује од претходних, саставио је Јован Рајић 1774. г. у Ковиљу, а Синод у Карловцима исте године усвојио (Д. Руварац, *наведено дело*, 377). Исти текст се понавља и у савременим издањима *Црквеног (малог) календара* наше Помесне Цркве, само што су заповести од 7. до 9. овде замениле места. (Схематски приказ видети у додатку на крају ове књиге.)

(Учитељ *пита*): Које су седам [Светих тајни]⁶⁵ по чину седам дарова Светога Духа?

(**Ђак одговара**): Прва је *Крштење* без кога, како рекосмо, не може ући нико у Царство небеско. Друга је *Миропомазање*. [Миро] освећује архијереј и даје се

65 Број седам (Светих тајни) се први пут помиње на Истоку у тексту исповедања вере који је Михаило Палеолог 1267. године послао папи Клименту IV (The Number of Sacraments: Sacraments, The New Dictionary of Sacramental Worship, ed. P. E. Fink, Collegeville Minnesota, 1990.) Петар Ломбардијски није први дао сакраментални систем од седам Светих тајни (крштење, миропомазање, причешће, покајање, јелеосвећење, рукоположење, брак), али је најзаслужнији за његово прихватање (Vorgrimler, H., Sacramental Theology, Collegeville Minnesota, 1992, 52). Он је говорио: „Приступимо сада сакраментима Новог закона који су: крштење, миропомазање, хлеб благослова односно евхаристија, покајање, јелеосвећење, рукоположење, брак“ (Peter Lombard, The Four Books of Sentences, IV, Distinction II). Постоји још неколико имена, Ломбарђанинових савременика, која се помињу када је број седам у питању – Ото Бамбершки или Роланд на пример (све је то XII век), али је Петар Ломбардијски тај за чије се име у крајњој линији везује број седам. Каталог седам сакрамената прихваћен је крајем дванаестог столећа. У тринаестом веку Тома Аквински оперише њиме као готовом чињеницом (Thomas Aquinas, Summa Theologica, Part III, Q.65, 1). Постоји доста теорија које настоје да објасне зашто је дошло до формирања управо оваквог каталога и шта је баш ове обреде препоручило да буду уврштени у чувени број седам. Једна од њих говори о учесталости вршења ових обреда у црквеном животу и значају који су они имали. Друга, пак, тумачи одабирање овог броја симболичким значењем броја седам, који је сматран симболом савршенства (E. Kilmartin, Christian Liturgy: Theology and Practice, I. Systematic Theology of Liturgy, Kansas City, 1988, 276-278), пошто је представљао збир, односно јединство Божијег јединства (Три Ипостаси) и јединства творевине (четири елемента) (Vorgrimler, H., *наведено дело*, 75). Питање броја Светих тајни у време великих конфесионалних полемика није било безначајно. Лутер је у Вавилонском ропству Цркве говорио о постојању три (крштење, покајање и хлеб), односно два (крштење и хлеб) у строгом смислу речи узета сакраментално. (Martin Luther, Babylonian Captivity of the Church, LW, XXXVI, 18; 123-125). Када је Калвин тврдио да постоје само два легитимна сакраментална (Жан Калвин, Женевско Исповедање вере 1536, 13, у: Creeds and Confessions of Faith in the Christian Tradition Vol. II – Creeds and Confessions of the Reformation Era, ed. by J. Pelikan and V. Hotchkiss, Yale-London, 2003), а да је теорија о седам Светих тајни лажна (*Наведено дело*, 14). Ова тврдња није изазвала само очекивану, римокатоличку реакцију. И у православним срединама она је наишла на свој одјек. Тако је Кирило Лукарис потпуно у духу Калвинове теологије говорио о постојању две јеванђелске Свете тајне у Цркви, које је – и само њих – установио Христос (Кирило Лукарис, Источно исповедање хришћанске вере 1629 (1633), 15, Creeds and Confessions of Faith in the Christian Tradition Vol. I – Rules of Faith in the Early Church, Eastern Orthodox Affirmations of Faith, Medieval Western Statements of Faith, ed. by J. Pelikan and V. Hotchkiss, Yale-London, 2003) Доситеј Јерусалимски ће овде директно опонирати Лукарису, исповедајући своју веру у постојање седам јеванђелских Тајни у Цркви. Свако друго класификовање по броју Светих тајни Доситеј ће назвати „производом јеретичког лудовања“. (Исповедање вере Доситеја и Сабора јерусалимског 1672, 15, Creeds and Confessions of Faith in the Christian Tradition Vol. I - Rules of Faith in the Early Church, Eastern Orthodox Affirmations of Faith, Medieval Western Statements of Faith, ed. by J. Pelikan and V. Hotchkiss, Yale – London, 2003). О броју Светих тајни код римокатолика доносе одлуке следећи сабори: Лионски сабор из 1274. године, који на својој четвртој седници потврђује постојање седам Светих тајни (Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoredju, prig. H. Denzinger i P. Humenrman, Djakovo 2002, 860); Флорентински сабор у декрету Exultate Deo, односно Були о сједињењу са Јерменима из 1439. године, помиње седам Тајни Новог завета (*Наведено дело*, 1310); Тридентински сабор на својој седмој седници о сакраментима из 1547. године у првом канону Канона о сакраментима уопште потврђује број седам Светих тајни (*Наведено дело*, 1601).

вернима ради примања дарова Светога Духа и [као] печат свете вере Христове. Трећа је *Евхаристија*, тј. пресвето Тело и Крв Господа нашега Исуса Христа. Она се врши у спомен страдања Господњих и приноси је свештеник за живе и за мртве и даје се вернима под видом хлеба и вина за освећење и опроштај грехова. Четврта је *Свештенство*. Она даје архијерејским рукоположењем верном и искусном [човеку] право да служи Свету литургију и врши остале свете тајне, поучава и разрешава људе од грехова њихових. Пета је *Покајање*. То је напуштање греха и са скрушеним срцем искрено исповедање [грехова]. И разрешењем свештеника бива верник измирен са Богом, као другим крштењем. Шесто је *Женидба* коју по уговору мужа и жене обавља свештеник. Седмо је *Јелеосвећење* које се даје верујућем болеснику на здравље и за опроштај грехова.

Учитељ пита: Протумачи једанаести члан – *Чекам васкрсење мртвих...*

Ђак одговара: Верујем да ћемо на свршетку овога света устати сви из мртвих са истим овим телом и душом, а то ће бити танано, духовно и бесмртно, праведнима радосно, просветљено, бестрасно, а грешнима жалосно, тамно и страдално.

Због тога стално размишљам о **последње четири ствари:**

О Смрти, о Суду, о Геени и Царству Божијем.

Учитељ пита: Протумачи дванаести члан – *И живот будућега века...*

Ђак одговара: Верујем да ће на страшном суду праведници по својим заслугама примити потпуну плату и весеље вечно у Царству Божијем. Тако и грешници, по заслугама својим, мању или већу муку ће коначно примити бивајући осуђени у векове векова. Амин, потврђује да је све ово истина.

Учитељ пита: Где ће бити Царство Божије и мука вечна?

Ђак одговара: Царство Божије, по свршетку овога света, биће сва ова земља и небо и свуда где је год Бог, јер ће се лик садашњи, тужни, мрачни и пропадљиви изменити сав у ново, вечно нетрулежно и неизменљиво. [То ће постојање бити] лепо, радосно, сладосно од гледања лица Божијега и славе и светлости Божије.

А мука вечна [ће бити тада] где је и сада – у земљи, у аду, где нема Бога. И сад је отворена, а тада ће се затворити заувек. И биће тамна и мучна свакоме. Колики је грех, онолика је и жеђ, и колико је неверовање, толика је и студен. А огањ се зове Геена⁶⁶. А лед Тартар; у Геену иду грешни хришћани, а у Тартар незнабошци.

Учење друго: о нади

Учитељ пита: Шта је нада?

Ђак одговара: Слобода и поуздање на Бога у молитви.

Учитељ пита: Шта је молитва?

Ђак одговара: Узношење ума и воље са пламтећим срцем ка Богу.

Учитељ пита: Како се врши молитва?

Ђак одговара: На три начина: благодарењем, молитвеним искањем, славословљењем.

Учитељ пита: На чему се темељи молитва?

Ђак одговара: На **Молитви Господњој**.

Учитељ пита: Која је Молитва Господња?

Ђак одговара: Оче наш, који си на небесима, да се свети име Твоје, да дође Царство Твоје, да буде воља Твоја како на небу, тако и на земљи⁶⁷, Хлеб наш

⁶⁶ То је класично место које је, на пример, често разрађивао свети Јован Златоусти. Види опширније у: Brian E. Daley, *наведено дело*, 107.

⁶⁷ Овде су два стиха спојена у један.

насушни дај нам данас, И опрости нам дугове наше као што и ми опраштамо дужницима нашим, И не уведи нас у искушење, Него нас избави од Лукавога. Јер је Твоје Царство и сила и слава у векове векова. Амин⁶⁸.

Учитељ нита: На колико се дели ова молитва?

Бак одговара: На три. На предговор, прозбе и закључак.

Учитељ нита: Шта је предговор?

Бак одговара: Почетак молитве [упућен] по слободи синовске љубави истинитом Оцу.

Учитељ нита: Шта су прозбе?

Бак одговара: Оно што простосрдачно од Оца молимо.

Учитељ нита: Шта иштемо у молитви?

Бак одговара: Седам [ствари]. Прво да се име Божије, које је на нама прославља и свети и свим нашим делима, све до смрти. Друго, да под руком и управљањем Божијим увек будемо. Треће, да живот наш до смрти, исто као и анђелски и светитељски, [Богу] угодан буде. Четврто, да Речи и славе Његове и светог Тела и свакодневних телесних потреба сити треба да будемо. Пето, да као што и ми незлобиво праштамо кривцима и нас да не кажњавају за [наше] грехе. Шесто, да нас од незнаних невидовних беда ђаволске и светске саклони. Седмо, да нас од зла и лукавства ђаволског и злих људи и мучења после смрти избави.

Учитељ нита: Шта је закључак?

Бак одговара: Завршни говор и предавање свега на славу Његову, и нас самих и дела наших, и слава вечнога Царства Оца нашега небеснога.

Учитељ нита: У шта се још уздамо?

Бак одговара: У добра дела која Христос назива блаженим у Светом Јеванђељу.

Учитељ нита: Колико је таквих блаженстава Христових?

Бак одговара: Девет. Блажени сиромашни духом [*јер је њихово Царство небеско*]⁶⁹. Овим Христос назива блаженим смирене и кротке, богате и учене који усмеравају све према слави Божијој својим имањем или учењем. Као и сиромашне који са благодарношћу трпе своје сиромаштво, а највише оне који Христа ради остављају свет и дом и женидбу; по савету јеванђелском [прихватају] добровољно сиромаштво, свагдашњу чистоту [тела и душе] и послушност Бога ради. Блажени који плачу јер ће се утешити. Овим Христос назива блаженима оне који се труде и који желе да прошире и умноже славу Божију и веру православну, и који плачу због неверника и грешника и својих грехова, и које властодршци угњетавају. Блажени кротки, јер ће [*наследити земљу*]. Овим Христос назива блаженим смирене и кротке, оне који се Бога боје и послушни су Цркви и старијим. Блажени гладни и жедни правде [*јер ће се наситити*]. Овим Христос назива блаженима праведне и одлучне људе који желе да чине праведна [дела] свакоме. И који не могу да на суду добију парницу због скитње или сиромаштва. Блажени милостиви јер ће [*бити помиловани*].

68 Оче наш, који је прво сматран молитвом верних, и као такав био даван тек након крштења, убрзо је постао садржај катихетске припреме. Августин је поделио ову молитву на три дела: наслов, први део у три прозбе, којима се прославља Бог, и други део у четири прозбе, којима се моли нешто од Бога. Возглас (Мт. 6,13) је у западноевропске катихизисе унео тек Еразмо у XVI веку да би он после постао одлика катихизиса реформације (М. Корзо, *наведено дело*, 9).

69 Сви наставци блаженстава које доносимо у заградама не постоје у тексту оригинала, али их ми овде дајемо због данашњих читалаца који нису у тој мери блиски са библијским и литургијским текстом.

Овим Христос назива блаженима оне који су милостива срца и чине милостињу даровима или учењем и служењем својим због кога ћемо на Страшном суду бити оправдани или осуђени због ових дела милосрђа.

Седам телесних: Гладнога нахранити; Жеднога напојити; Нагога оденути; Сужња у тамници обићи; Болеснога посетити; Странца у дом примити; Сиромашног мртваца сахранити. И **седам душевних:** Посаветовати грешника да се покаје; Неукога поучити; Посаветовати онога коме је савет потребан; Молити Бога за ближњега; Утешити тужне и остареле; Отрпети прекорну реч и Оппростити кривицу. Блажени чисти срцем [*јер ће Бога видети*]. Којим Христос назива блаженим простосрдачне и незлобиве и чисте од свакога блуда. Блажени миротворци јер ће [*се синови Божији назвати*]. Којим Христос назива блаженим оне који су сами мирни и мир творе међу људима. Блажени прогнани правде ради [*јер је њихово Царство небеско*]. Којим Христос назива блаженим оне које зли људи прогањају због добрих дела, правих речи и учења. Блажени сте када вас срамоте [и прогоне и лажући говоре против вас свакојаке рђаве речи због мене. Радујте се и веселите се, јер је велика плата ваша на небесима, јер су тако прогонили и пророке пре вас.] [Мт. 5,3-12]. Којим Христос назива блаженим оне које прогоне и који страдају и бивају извргнути порузи због свете православне вере. И говори им да се радују због свих ових добрих дела и страдања и обећава да ће им дати награду велику и вечну у Царству своје.

Учење треће: о љубави

Учитељ тита: Шта је љубав?

Ђак одговара: Љубити Бога свим срцем, више него себе, и ближњега свога као самог себе.

Учитељ тита: На чему се одржава љубав?

Ђак одговара: На добрим делима.

Учитељ тита: Шта су добра дела?

Ђак одговара: Извршење заповести Божијих.

Учитељ тита: Које су заповести Божије?

Ђак одговара: Десет заповести⁷⁰ које је сам Бог предао пророку Мојсеју на Синајској Гори на две таблице. Од њих прве четири на једној таблици садрже љубав Божију, а шест других, на другој таблици, љубав према ближњем на следећи начин:

1. Ја сам Господ Бог твој; немој имати други богова осим мене;
2. Не стварај себи идола, нити каквог сличног лика и не клањај им се;
3. Не узимај имена Господа Бога свога узалуд;
4. Сети се дана недељног да га посветиш Господу Богу твоме;
5. Поштуј оца свога и мајку да ти добро буде;
6. Не убиј;
7. Не чини прељубе;
8. Не кради;
9. Не сведочи лажно на ближњега свога;
10. Не пожели жену, или дом, или што друго ближњега свога.

⁷⁰ Десет Божијих заповести постају саставни део катихизиса од XIII века као помоћно средство за тзв. испитивање савести, односно припрему за исповест. Постојале су различите традиције груписања заповести. Прва, која води порекло од Филона, заповести дели у две групе у односу 4:6, где се прве тичу односа према Богу, а друге према ближњем. Ова подела била је популарнија на Истоку, одакле су је у XVI веку преузели протестанти. Друга, коју су утемељили Ориген и Августин, групише заповести у односу 3:7. Она је карактеристична за римокатоличке катихизисе. (М. Корзо, *наведено дело*, 11).

Учитељ нита: Шта Бог заповеда [а шта] забрањује овим заповестима?

Бак одговара: Прво, да знамо да је он једини Бог и Творац наш. Исправно, разумно, богољубиво и богобојажљиво. Њему једином свим срцем и снагом и мишљу да радимо и да га слушамо, да му се клањамо и да га поштујемо, и, како приличи Богу, да га прослављамо, и сву своју наду и поуздање у њега јединога да имамо. Друго, да не правимо кипове или идоле, нити да указујемо поштовање нечем сличном, нити да им се клањамо. Треће, именован његовим и сваком светињом његовом да се никада не заклињемо испразно и лажно нити да кунемо себе ни друге. Четврто, да се сећамо недеље и празничних дана и да их светкујемо и поштујемо са радошћу – да никакве друге послове не радимо у те дане. Пето, да поштујемо и пазимо своје родитеље, учитеље и добротворитеље, [као] и краља и власт духовну. Шесто, да ни на какв начин не убијемо човека, било да је то телесно лишавање земаљског живота, или душевно одузимање живота вечнога лажним учењем. Седмо, да не скрнавимо себе телесно никаквом блудном нечистотом и душевним неверством. Осмо, да не крадемо нити отимамо било шта, ни тајно ни јавно. Девето, да не лажемо нити на било кога да сведочимо лажно, да не варамо нити туђа дела да осуђујемо. Десето, не само да не узимамо него ни да не пожелимо неправедно нешто туђе, добра телесна или душевна, [понашајући се] по Светом писму, [које вели] да оно што теби није драго [да ти се чини] то не чини ни другоме.

Учитељ нита: Шта је противно заповестима Божијим?

Бак одговара: Грех.

Учитељ нита: Шта је грех?

Бак одговара: [Оно] што човек без принуде чини, а што је против љубави Божијој [и љубави] ближњег.

Учитељ нита: На колико начина се може згрешити?

Бак одговара: На два. **Малим гресима** који отварају врата великим и великима који доносе смрт.

Учитељ нита: Који су мали?

Бак одговара: Они који се чине погледом, помишљу, речима, жељама, смехом, јелом и пићем и другим сличним [учињеним] без зла срца.

Учитељ нита: Који су велики?

Бак одговара: Смртни, који се чине од зла срца, против љубави Божије и ближњег.

Учитељ нита: На колико начина се може смртно згрешити?

Бак одговара: На два. Један је праотачки с којим се рађамо и од којег нас свето крштење омива, а други су они који се по сопственој вољи чине после светога крштења.

Учитељ нита: Који су [греси] после светога крштења?

Бак одговара: Они су тројаци: главни, од којих произилазе сва зла, [они који су] противни Светоме Духу и [они који] ишту од Бога освету на земљи.

Учитељ нита: Колико је **главних [смртних]**?

Бак одговара: Седам. [Први је] *гордост*, тј. *супербија*⁷¹ и надмено срце које је

71 Овде у оригиналном тексту наводи латински термин за један од седам смртних грехова – гордост. Цела листа гласи: *Luxuria* [похота, блуд], *gula* [стомакоугађање], *avaritia* [среброљубље], *acedia* [туга], *ira* [гнев], *invidia* [завист] и *superbia* [гордост]. М. Блумфилд је разрадио тезу по којој концепт, листа, седам смртних грехова води порекло из јелинске астрологије. Његова основна идеја је да су неки египатски монаси – мисли првенствено на Евагрија Понтијског, али не само на њега – преузели из паганских религијских система концепт седам или осам грехова и ослободивши га хетеродоксне садржине, исти укључили у свој аскетски систем, давши му подвижничку употребну функцију. Ова листа грехова била је

с небеса анђеле свргло и учинило их ђаволима. Ако неко овоме не супротстави смирење она [тј. гордост] га нагони да брзо плане, да псује, да се хвали, да хули и не слуша, да завиди, убија и свако друго зло чини. [Други је] *среброљубље* које, ако нема молитве, доводи до губитка наде у Бога и до полагања наде у богатство коме човек почиње да служи и да му се, као идолу, клања те постаје немилостив, лишен љубави, завидљив, крадљивац, лажов, лукавац, плашљив, убица, лихвар и починилац свих зала. [Трећи је] *блуд*, тј. поседовање неутољиве жеље за телесним нечистотама. Ако против њега не буде целомудрености, човек губи страх Божији и стид пред људима, и слаб бива у вери, ум му се помрачује, па почиње да очајава и да своје време проводи у играма, смејању, и пијанству завидећи, убијајући и свакојака зла чинећи. [Четврта је] *завист*, тј. завидети туђем добру. Ако јој се не супротстави жеља за добрим, онда човек почиње да зло говори о другоме, да хули, да осуђује другога и да чини лукавства и преваре, да сведочи лажно, да убија и свакојака зла да чини. [Пето је] *стомакоугађање*⁷², односно преједање и опијање. Уколико се човек против овога не бори умереношћу, одн. не уздржава се, почиње да махнита и занемарује Бога, да хулно и срамно говори и погано псује, да очајава, да је склон убијању и блуду и свакоме злу. [Шесто је] *злопамћење*, тј. гајити против кога зло у срцу своје. Уколико се овоме не супротстави благосрдчним праштањем, тада човек почиње да се љути, да зло говори, да не прашта кривицу, да убија и да се свети и свакојако зло да чини. [Седмо је] *униније*⁷³, тј. лењост за вршење дела Божијих и за своје спасење. Ако се овоме не супротстави ревношћу, човеку се срце хлади, попушта у вери и у

повезана са седам планета (а тада се веровало да постоји само седам планета: Сунце, Месец, Меркур, Венера, Марс, Јупитер и Сатурн) и ваздушним демонима који су их настањивали. Смисао ове листе грехова није био да послуже у покајно-исповедне, него у подвижничке сврхе како би се, помоћу њих, подвижници успешније борили против демонских претњи са којима су сучени. Тек ће папа Григорије Велики одвести овај концепт у покајничком правцу. (M. W. Bloomfield, *The Origin of the Concept of the Seven Cardinal Sins*, *The Harvard Theological Review*, Vol. 34, No. 2, 1941, 121-128).

72 Да би изразио један од седам смртних грехова – грч. γαστριμαργία, лат. gula = стомакоугађање, Кирило овде користи термин *чреконествоство* – сложеницу од израза *чрево*, *утроба* и *ненствоый* (рус) – бесан, зверски, јаростан. Други писац – преписивач који је радио за манастир Крку исти је термин превео синтагмом *чревное вѣщеніе* (Крка, Рс. № 54, 1770/80, л. 3а), Миклошић у свом речнику *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum* (2 Neudruck der ausgabe Wien 1862-65, Scientia Verlag Aalen 1977) као синониме наводи изразе *чѣвоугодиѣ* (helluatio - γαστριμαργία), али се овде наводи и израз *ѣвотіа*, који означава и разврат, али и облапорност, сластољубивост, врсту неконтролисаног живота), *чревоѣснѣ* и *чѣвообѣданиѣ*, односно *чѣвообѣданиѣ* са следећим варијантама: м. *чѣвообѣданиѣ* и адј. *чѣвообѣданиѣ* (*γαστριμαργος*, *gulosus*). Треба напоменути да се у савременом књижевном језику све богатство ових израза свело на један – и то погрешан термин, којим се неуспешно замењује – преводи древна реч *γαστριμαργία*. То је појам благоутробије. *благѣтровоѣ* је словенски еквивалент грчком термину *ή εὐσπλαγχνία*. Он у својој основи има реч *σπλήν* (енгл. spleen), односно лимфоцитни орган смештен у левом горњем делу трбуха – слезину, који је у древној Грчкој сматран идиоматским еквивалентом срца, те је дословни превод речи *ή εὐσπλαγχνία* *могао бити благосрдачан, добросрдачан*. Не треба посебно говорити да је стари словенски израз *жтроба* управо означавао слезину, а не утробу у данашњем смислу речи, која је изражавана речју *чрево*. *Речник српско-хрватског књижевног и народног језика САНУ 1, Београд 1959, благоутробије на првом месту дефинише као робовање трбуху, односно стомаку, а тек потом, и то као застарело, као милост, односно доброту. Сам појам благѣтровоѣ у својој изворној употреби означава искључиво и само нешто позитивно и нема никакво пејоративно значење. (видети: 1 Пет 3, 8; Васкрсни тропар 8. гласа и сл.)*

73 Безвољност.

сопственом делању и на туђа дела само гледа и зла чини.

Учитељ нита: Који су греси противни Духу Светоме?

Ђак одговара: Има их три: претерано уздање у милосрђе Божије без добрих дела, губити наду у Божију милост, говорити супротно од познате истине.

Учитељ нита: Који греси траже од Бога освету на земљи?

Ђак одговара: Има их четири. То су: самовољно убиство, содомски грех, угњетавање удовица и сиромаша и закидање најамнику заслужене награде.

Учитељ нита: Ко се туђем греху придружује?

Ђак одговара: Који некоме да пример, који [некога] или научи, [или] превари да сагреша, као и онај који своје синове, или оне којима управља, пушта да греше.

Учитељ нита: Зашто се неки греси зову смртни, а неки обични?

Ђак одговара: Зато што су смртни греси под срибом Божијом и одводе човека у вечну муку. А обичан грех, иако ни он није драг Богу, не удаљава човека од благодати Божије.

Учитељ нита: Какве муке доносе греси?

Ђак одговара: То зависи од самога греха. Колики је грех у човеку, толику и муку доноси докле год је у њему.

Учитељ нита: Докле је у човеку грех?

Ђак одговара: Докле год га се не одрекне и не покаје се због њега, [док се] не исповеди и са скупљеним срцем прихвати због њега покору телесну и душевну.

Учитељ нита: Ако човек умре у стању смртнога греха, да ли се може од њега икада ослободити?

Ђак одговара: Сам не може. Јер после смрти, немајући тело, сама душа не може да се покаје и исповеди и до страшнога суда у власти Бога стоји и под милошћу је његовом. Многи се ослобађају мука молитвама Светих Божијих и умилостивљењем коју им доносе живи на земљи, светим литургијама, милостињом и помињањем у молитвама.

Учитељ нита: Како се треба светитељима молити и како их поштовати?

Ђак одговара: Као оне који много могу [да помогну], заслужне и верне наше заступнике пред Богом и помоћнике, а изнад свега [треба молити и поштовати] Пресвету Богородицу, Анђела чувара и Крсно име.

Учитељ нита: Да ли нас светитељи чују и да ли знају када им се молимо?

Ђак одговара: Чују и знају добро захваљујући откровењу благодати Божије која им је избилно дата као и светим анђелима.

Учитељ нита: Како треба поштовати свете мошти и иконе?⁷⁴

Ђак одговара: Пошто су светитељи за живота били избилне ризнице Светога Духа, после њихове смрти благодат Светога Духа и сила остаје у њиховим моштима, како у целини, тако и у појединим честицама, све до страшнога суда. Исто као и са светим дрветом Крста Христовог или са неким светим местима – [остају] дејствујуће, неразрушене, мирисне и чудотворне утврђујући православну веру и уверавајући нас у светост њихову. Тако и иконе истих светитеља, на којима је написано њихово име, имају од светости њихове благодат и многе бивају чудотворне, мироточиве, благомирисне са којима наш ум успоставља однос љубави и созерцава истог светитеља и топлу му молитву узноси Тако је и Син икона Очева (Кол. 1,15) и телом душевним и душом Божијом.

74 Ова група тема: заступништво Светитеља, Иконе, Мошти, Часни Крст указују на једну нову конфесионално-полемичку димензију у односу на ону која је доминирала овим делом. То је сада антипротестантска полемика, коју је Живковић највероватније читао код Стефана Јаворског у његовом делу *Камен вере*, које се управо бави овом проблематиком.

Учитељ пита: Како греси доспевају у човека?

Бак одговара: Кроз пет телесних чула [а то су]: гледање, слушање, мирисање, пипање и окушање. Намера им је господар. И кроз пет душевних: ум, разум, мишљење, маштање и осећање. Савест им је господар.

Учитељ пита: На чему се темељи хришћанско савршенство?

Бак одговара: На **четири природне јеванђељске врлине:** *Мудрост* – која је права истина, богобојажљива, љубазна и весела; *Правда* – која не гледа на лице и на мито, него свакоме исправно и одлучно говори и чини и саветује; *Целомудреност* – која се у свему држи умерености сагледавајући [сопствену] савест и богоугодна дела; *Храброст* – која је сила и постојаност у исповедању свете православне вере до смрти подносећи тврдим умом и срцем свако искушење, гоњење и мучење за љубав Божију и за ближњега.

И који све ово зна и верује и све извршава православни је хришћанин и истинити наследник живота вечнога. Амин. По завршетку певају: Достојно је..., и молитву ову Богородици⁷⁵.

1. Богородице Дјево, радуј се, благодатна Маријо, јер си телом зачала Сина Божијег (Лк 1,27-31);
2. Радуј се, јер си Га у утроби понела (Лк 11,279);
3. Радуј се, јер си Га родила (Лк 2,7);
4. Радуј се, јер си Га грудима хранила (Лк 11,27);
5. Радуј се, јер су се Њему мудраци поклонили (Мт 2,1-12);
6. Радуј се, јер си Христа у храм после четрдесет дана принела и у руке старца Симеона предала (Лк 2,22-40);
7. Радуј се, јер си Христа у храму после три дана пронашла (Лк 2,42-50);
8. Радуј се, јер Христос васкрсе из мртвих (Мк 16,9) и узнесе се на небо (Мк 16,19);
9. Радуј се, јер си се и ти сама на небо телесно вазнела;⁷⁶
10. Радуј се, јер ти девственошћу ангела и славом свих Светих пребиваш;
11. Радуј се, јер су теби сви небески житељи послушни;
12. Радуј се, јер ти све што пожелиш можеш да измолиш од Сина твога, нашега Христа Бога;
13. Радуј се, јер си ти мати понижених који теби прибегавају;
14. Радуј се, јер си се удостојила да седнеш близу Пресвете Тројице;
15. Радуј се, јер твоја радост никада неће престати;
16. Радуј се, Благодатна, Господ је с тобом и са нама. Амин.

И певају на глас осми: Благословен јеси, Христе Боже наш... (тропар празника Силаска Пресветог Духа)

Запис на крају текста:

Кратки Катихизис православног исповедања католичанске вере ради лакшег учења деце и необразованих, једноставним језиком састављен од Кирила Живковића, јеромонаха хиландарског, у Венецији 1757. године. Написах [га] ја, грешни Димитрије Медић, ученик господина Кирила Живковића, јеромонаха хиландарског, у Скрадину 1757. године.

75 Ово је, у ствари, проширена, разрађена, молитва – химна Богородице Дјево, написана у форми икоса акатиста.

76 Симеон Метафраст, Слово које спомиње догађаје из узвишеног рођења и одгова Пресвете Владичице наше Богородице...,⁷⁸; Монах Епифаније, Слово о житију Пресвете Богородице и о времену њеном, 98; в. у: Димитрије Г. Цамис, *Теомиторикон – Похвале Богоматери*, том I, Жича 2006.

Vladimir Vukašinović

THE CATHECHISIS OF KIRILO ZIVKOVIC KRKA PC

This papers' theme is Catechism of Bishop of Pakrac - Kirilo Zivkovic. It begins with the general history of this genre, and continues with bio-bibliographic analysis of Bishop Kirilo and his work. In this paper author shows that Catechism KRKA (Pc № 47) is one of the youngest preserved monuments, belonging to the classical patristic, hesychastical hagiorite tradition. It arised during the period when this tradition was largely abandoned by the authors' contemporaries. The translation of Bishop Kirilo's work that is published here, together with historical and theological comments on his formative elements, confirmes convincingly this position.

Key words: Catechisis, hesychasm, Saint Sava, The Krka Monastery, The Sacraments, The Church commandments.